

TASVIRIY SAN'ATNING TUR VA JANRLARI HAMDA ULARNING O'ZIGA XOSLIGI

Soli Tolibovich Sa'diyev

Navoiy davlat pedagogika instituti

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi”

kafedrasi v/b dotsenti s.t.sadiyev@mail.ru

Annotatsiya: Bu maqolada rangtasvir, grafika, naqqoshlik kabilar tasviriy san’atning o’ziga xos turlaridir. Tasviriy san’atning bu turlari qadim-qadim zamonlardan beri insonlarning yaqin yo’ldoshi bolib kelyapti. Chunki ibtidoiy jamoa tuzumining dastlabki bosqichlaridan biri bo’lgan paleolit davrida ham, odamlar kundalik hayot turmush tarzini, g’or toshlarida tasvirlashga uringanlar. Garchi bu tasvirlar juda oddiy chiziqlar majmuasidan iborat bo’lgan bo’lsada, keyingi yashash bosqichlarida, kuzatishlar natijasi tasviriy san’atning mukammallashib borganligi haqida ma’lumot beradi.

Kalit so’zlar: *San’atning turlari, rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, nafis san’at, qog’oz, karton, taxta, mato, devor yuzasi, dastgohli rangtasvir, mahobatli rangtasvir, dekorativ rangtasvir, miniatura (mo’jaz) san’at.*

Аннотация: В данной статье живопись, графика, живопись являются специфическими видами изобразительного искусства. Эти виды изобразительного искусства были близкими спутниками человека с древних времен. Потому что еще в эпоху палеолита, являющуюся одной из первых стадий первобытнообщинного строя, люди пытались описывать свою повседневную жизнь на пещерных камнях. Хотя эти изображения были составлены из очень простого набора линий, на более поздних этапах жизни результаты наблюдений свидетельствуют о совершенствовании изобразительного искусства.

Ключевые слова: *Виды искусства, живопись, графика, скульптура, изобразительное искусство, бумага, картон, доска, ткань, поверхность стены, станковая живопись, величественная живопись, декоративная живопись, миниатюрная живопись лошадь.*

Abstract: In this article, painting, graphics, painting are specific types of visual arts. These types of visual arts have been a close companion of people since ancient times. Because even in the Paleolithic period, which is one of the first stages of the primitive community system, people tried to describe their everyday life on cave stones. Although these images were composed of a very simple set of lines, in the later stages of life, the results of observations indicate that the visual arts were perfected.

Key words: *Types of art, painting, graphics, sculpture, fine art, paper, cardboard, board, fabric, wall surface, easel painting, majestic painting, decorative painting, miniature painting horse.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Rangtasvir, grafika, naqqoshlik kabilar tasviriy san'atning o'ziga xos turlaridir. Tasviriy san'atning bu turlari qadim-qadim zamonlardan beri insonlarning yaqin yo'ldoshi bolib kelyapti. Chunki ibtidoiy jamoa tuzumining dastlabki bosqichlaridan biri bo'lgan paleolit (e.a.35-40 ming yillik) davrida ham odamlar kundalik hayot turmush tarzini g'orlarning toshlarida tasvirlashga uringanlar. Garchi bu tasvirlar juda oddiy chiziqlar majmuasidan iborat bo'lgan bo'lsada, keyingi yashash bosqichlarida, kuzatishlar natijasi tasviriy san'atning mukammallashib borganligi haqida ma'lumot beradi.

Tasviriy san'atning turlari ustida chuqurroq to'xtalib o'tsak; ular nafis san'at yoki rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik kabilarga bo'linadi.

Nafis san'at - rangtasvir deb ham yuritiladi. «Nafis san'at - bu poeziya, qaysiki siz uni ko'rib turasiz, poeziya esa bu nafis san'at, siz uni eshitib turasiz» - degan edi Leonardo da Vinchi. U borliqda ikki o'lchamga ega bo'lib, eni va bo'yining ko'paytmasidan, ya'ni yuzada hosil bo'lgan tasvirdan iborat. Ayni paytda tasvir bir nuqtadan ko'rishga mo'ljallangan bo'lib, suvbo'yoq, yelimli va moy bo'yoq, guash, tempera kabi bo'yoqlarda bajariladi. Qog'oz, karton, taxta, mato, devor yuzasi kabilar tasvirlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Nafis san'at o'z navbatida to'rtga bo'linadi:

1. Dastgohli rangtasvir.
2. Mahobatli rangtasvir.
3. Dekorativ rangtasvir.
4. Miniatura (Mo'jaz).

Dastgohli rangtasvir toifasiga kiruvchi asarlar uncha katta bo'lmay, uy ichlariga, galereya va ko'rgazmalarda namoyish qilish uchun bajariladi.

- Dastgohli rangtasvir o'z navbatida janr (mavzu)larga bo'linib, o'ntadan ortiq mavzuni tashkil qiladi.

Ular: portret, manzara, natyunnort, maishiy, tarixiy, batalik, mifologik, morenistik, tarixiy-inqilobiy, animalistik, allegorik... janrlardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ/ METHODS)

«Janr» - bu muallifning aniq bir mavzuga qilgan murojaatidir.

1. Portret - bu janrda musavvir ma'lum bir shaxsning obrazini yaratadi. Musavvir o'z mahorati bilan bo'yoqlar majmuasida, o'zi yaratayotgan obrazning tashqi qiyofasi orqali uning ichki kechinmalarini, ruhiy olamini ochib berishga intiladi. Ayni paytda portret ham murakkab janr bo'lib, u ham bir necha turlarga bo'linadi:

a) Psixologik (ruhiy) portret. Bu mavzuda musavvir oldida tasvirlanuvchining faqat tashqi qiyofasigina emas, balki ichki dunyosini va ruhiy kechinmalarini ko'rsata olish kabi muammo turadi. Masalan: A. Abdullayevning «K. Yashin» portreti.

b) Bayram portreti. Bu yerda esa tasvirlanuvchini hashamdor umuman bayram libosida ko'ramiz. Uning ko'krak nishonlari ham bo'lishi mumkin. To'y liboslari, harbiycha ko'krak nishonlari bilan ifodalanadi. Masalan: A. Shilov «Yu.A. Gagarin».

d) Guruhli portret. Bu yerda mavzu nomidan anglaniladiki, darhaqiqat, tasvirda bir necha kishining portreti tasvirlanadi. Masalan: Rembrandt «Doktor Tulpning anatomiya darsi».

e) Intim portret. Bu toifaga kiruvchi portret mavzusida oila intimi yoki ishq-muhabbat bilan bog'liq bo'lgan holatlar aks ettiriladi. Rembrandtning «Danaya» asari bunga yaqqol misol bo'la oladi.

2. Tarixiy mavzuda chizilgan portret ham musavvir aniq tarixiy voqealarga murojaat qilib, o'z oldiga qo'yilgan muammoni yechishga harakat qiladi. Masalan: M. Nabiyev «Amir Temur» portreti.

3. Natyurmort (jonsiz tabiat uyishmasidan tuzilgan majmua).

«Natura» - narsa, «jonsiz» degan so'zlarini anglatadi, bu so'z fransuz tilidan qabul qilingan. Bu mavzu juda keng qamrovli bo'lib, chizilgan tasvirlar, mevalar, gullar, geometrik jismlar, uy-ro'zg'or buyumlaridan, duradgorlik, ov anjomlaridan tashkil topgan bo'lishi mumkin va hokazo. R. Ahmedov «Gullar». J. Sharden «San'at anjomlari».

4. Mifologik mavzu - «mif-afsona» degani, demak, chizilgan tasvir - afsonalar, ertak kabi xalq og'zaki ijodi namunalari asosida yaratilar ekan. V. Vasnetsov «Uch pahlavon».

5. Maishiy mavzu - kundalik turmush, hayot tarzi tasvirlanadi. Z. Inog'omov «Choyga».

6. Batal janri - jang manzaralarini tasvirlovchi mavzu. V. Vereshagin «Urush jarohatlari», A. Deyneka «Sevastopol mudofasi».

7. Manzara mavzusi - bu mavzuda tabiat go'zalligi tarannum etiladi (lirik va epik). O'. Tansiqboyev «Issiqko'l oqshomi».

8. Morenistik janr - bu mavzuda asar yaratishda istagan musavvir dengizda bo'ladigan voqealarga murojaat etadi. Ayvazovskiy «To'qqizinchi girdob».

9. Animalistik mavzu - hayvonotlar dunyosiga qilingan murojaat. A. Terentev «Bo'rilar».

10. Tarixiy mavzu.

11. Tarixiy-inqilobiy mavzu. M.Nabiyev «Spitamen qo'zg'oloni».

12. Allegorik mavzu – [ramzning](#) bir ko'inishi bo'lib, voqea-hodisa yoki narsa-buyumning mavhum tushunchasi o'rnida aniq tasvirni ifodalovchi ramziy so'z (obraz)ni qo'llash, ya'ni adabiy asarda o'quvchiga noaniq bo'lgan tushunchani ko'pchilikka ma'lum bo'lgan, narsalarga xos belgilar bilan ifodalash usulidir. S. Botichelli «Veneraning tug'ilishi».

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

ГРАФИКА

Tasviriy san'atning muhim turlaridan biri grafika san'ati sanaladi.

«Grafika» - so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, «grafiyus»«chizaman» degan ma'noni anglatadi. U oq va qora ranglar san'ati bo'lib, o'z navbatida rangtasvir kabi bir necha bo'limlarga bo'linadi. Tasvirda asosiy o'rinni chiziqlar, shtrixlar va nuqtalar egallaydi. Ish qurollari: qalam, qog'oz, pastel, rangli qalamlar, karton, tush, ko'mir. Grafika ikki bo'limdan iborat bo'lib, dastgohli va (prikladnoy) ijodiy- amaliy mavzularni tashkil etadi.

Shu boisdan ham taniqli rassom Mikelandjelo – «Qalamtasvir - shakl yaratish san'ati bo'lib, rangtasvir, haykaltaroshlik va me'morchilikning oliy nuqtasi va barcha fanlarning ildizi – negizidir», - deb ko'rsatgan edi. Dastgohli grafikada asosan o'yib ishlanadi. Grafika o'zi esa yana ikkiga bo'linadi, bular sanoat grafikasi va illustratsiyani tashkil etadi. Ashida san'atning bu turi ko'p nusxa olish uchun mo'ljallangan. Sanoat grafikasi tarkibiga gazlamalarga gul solish misol bo'la oladi. Illustratsiya bo'limi esa o'z ichiga kitob, plakat grafikasini qabul qiladi. Kitob grafikasi kitobning muqovasi va ichki betlarini bezash bilan kifoyalanmay, balki bu rasmlar orqali asarning ichki mazmuni ochib beriladi.

Grafika o'z navbatida turkum (seriya)larga ham bo'linadi. Bu turkum gravyuralardan iborat bo'lib, (gravyura-lotinchacha «o'yib ishlayman» degan ma'noni anglatadi) ksilografiya, litografiya, linogravyuralarni tashkil etadi va nusxalar ko'paytirish uchun ishlatiladi. Bularni quyidagicha izohlash mumkin:

- a) litografiya (lit-«quymoq») metall yoki toshda o'yib ishlash.
- b) linogravyura-linoleum (rezina, sifatli yumshoq material)ga o'yib ishlash.
- d) Ksilografiva-yog'ochga o'yib ishlash.

Yuqorida qayd qilingan grafikaning uch turidan ham ko'plab nusxalar olish mumkin.

PLAKAT

Plakat oq va qora ranglar qarama-qarshiligi hosilasidan iborat bo'lib, «chaqiriq», chorlamoq ma'nosini anglatadi. Inqilobgacha (1917-y) bo'lgan davrda plakatlar faqat

savdo reklamasi va teatr afishalari uchun ishlatilgan. Asta-sekin kirib kelayotgan plakat san'ati ham jurnallarda satirik holatda yuzaga kela boshlagan edi. Fikrimizga teskari tarzda 1918-yil, Umum Ittifoq markaziy ijroqo'mi nashriyoti bilan birinchi bor 4-6 bo'yoqdan iborat bo'lgan plakat yuzaga keldi. Birinchi bor L.V. Apsit nomli rassom tomonidan «1-may» nomli plakat yuzaga keltirilib, unda ko'p millatli xalq tasvirlangan. Tasvirda bosh planda rus ishchisi va qizil askar egallagan, ular yer shari uzra yozilgan shiorni ko'rsatishyapti. Shiorda «Butun dunyo proletari, birlashingiz» - degan yozuv yozilgan edi.

Plakatning navbatdagi bosqichlari rus rassomi D.Moor ijodida «Sen ko'ngilli bo'lib yozildingmi?», «Yordam ber» kabi nomlar bilan siyosiy mazmunda plakat turlari yuzaga kela boshladi. Hozirgi paytda har bir sohaga (talim, ekologiya, iqtisod, sog'liqni saqlash...) ta'luqli plakat turlari va boshqalar mavjud.

QALAMTASVIR

Qalamtasvir - bu grafikaning ajralmas bir bo'lagini tashkil etadi. Har qanday tasvirning asosini qalamtasvir tashkil etadi. Bu so'z mazmuni shunday tushuniladi: agar odam gavdasini uning suyaklari ushlab tursa, yoki qurilayotgan binoning to'g'ri, ixcham bo'lishda karkaslar asosiy rolni o'ynasa, har qandav tasvirlanadigan suratda yoki haykaltaroshlik ham, hatto xalq amaliy san'atida ham bajariladigan ishlarning dastlabki izlanishlar mahsuli rasmdan iborat bo'ladi. Aslida qalamtasvir oq va qora tuslar zaminida yuzaga kelib ular qoramalar, xomaki suratlar, o'quv va akademik hamda ijodiy tasvirlardan iborat bo'ladi. Qalamtasvirda ham rangtasvirdagi kabi barcha janrlarda ijod qilish mumkin. Portret, manzara, mifalogiya, natyurmort va boshqalar...

MUHOQAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

QORALAMALAR

Qalamtasvir 10-15 daqiqali qisqa vaqtli tasvirdan iborat o'quv va akademik rasmlar maxsus rejalar asosida olib boriladi. Bu o'quv jarayoni bilan bog'liq. Ijodiy tasvir ancha murakkab soha bo'lib, bu yerda ijodkor o'quv jarayonida olgan bilimlarini har tomonlama tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'lishi nazarda tutiladi. Misol: Musavvir portret ustida ishlar ekan, tasvirlanuvchining faqat tashqi qiyofasigina emas, balki uning yuz, qo'l va kiyimlari orqali qanday shaxs ekanligi, kasbi, jamiyatga bo'lgan munosabatini ko'rsatishga intiladi.

HAYKALTAROSHLIK

Haykaltaroshlik uch o'lchamdan iborat bo'lib, hajmni tashkil etadi (balandlik, eni, uzunlik). Haykaltaroshlik asarlari turli tomondan ko'rishga mo'ljallangan. Bu soha uchun tosh, metall, bronza, yog'och, loy va shu kabi materiallar zarur. Tasviriy

san'atning bu turi qadim zamonlardan buyon mavjudkim, bu tarixdan ma'lum. Hatto qadimgi antik dunyo san'atini ham haykaltaroshlik asarlarisiz tasavvur etish qiyin. Arxeologik qazilmalar natijasi fikrimizning isbotidir. Yoxud Uyg'onish davri haykaltaroshligiga bir nazar solsak, ajoyib va mukammal ko'rinishga ega bo'lgan haykaltaroshlik asarlarini ko'rib hayratlanmashikning iloji yo'q.

Misol: bu borada Donatello, Mikelanjeloning «David» nomli haykallarini kuzatish foydali. Umuman haykaltaroshlikda ham muallif badiiy obrazlar orqali qattiq yoki yumshoq materiallardan jonli siymoni yaratadi. Bunday tarzda yaratilgan obrazlar o'zining maqsadini to'la mujassam etmog'i lozim. Ular me'morchilik inshootlarida, maydonlarida, muzey, tarixiy joylarda va hatto qabristonlarda ham o'rnatiladi.

Haykaltaroshlik asarlari, agar me'morchilik bilan bog'liq bo'lsa, unda uning mayda hajmga ega bo'lgan barelyef va gorelyef turlari qabul qilinadi. Barelyefda hajmning 1/3 qismi, gorelyefda 2/3 qismi yuzaga nisbatan bo'rtib turadi. Haykaltaroshlikning bunday usullari binoning tashqi fasad va frontonlarida, deraza, eshik atroflarida, binoning ichki qismlaridagi karniz, potolok (shift)dagi yoritgichlari atrofida o'z aksini topadi.

Haykaltaroshlikda inson qomati to'liq qomatda bajarilsa - statuya, ko'krak yoki bosh qismigacha bajarilsa-buyust, mabodo ularning bir nechtasi bir joyda (bino oldida, maydonda) to'planib, tartibli joylashsa - alleya deb yuritiladi.

ME'MORCHILIK

Me'morchilik hajm va bo'shliq san'ati bo'lib, binolarning qurilishi tiplariga qarab bir necha turlarga bo'linadi: me'morchilik inshootlari nima maqsadlarga mo'ljallab qurilgan bo'lsa, o'sha vazifani o'taydi.

Turar-joy binolari, ma'muriy (boshqaruv, idora) binolari.

Diniy inshootlar tarkibiga cherkov, monastr, maschit, madrasa, ibodatxonalar kiradi. Bu inshootlardan tashqari qo'rg'on, saroy, mehmonxonalar, karvonsaroylar, kutubxonalar, dala hovlilari, o'yingohlar, sayrgohlar, teatrlar, o'quv inshootlari, qabriston, maqbaralar, minoralar kabi qurilish inshootlari ham me'morchilik tarkibiga kiradi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Tarixdan ma'lumki: *Tasviriy san'atning muhim turlaridan biri grafika san'ati sanaladi. Barcha tur va janrlar mana shu sa'at turini asos qilib oladi. Qalam chizgini mukammal egallagan inson borki u uchun boshqa barcha turlarga ijod qilish va uni egallash yengil kechadi. Jumladan me'morchilik ham insonning kundalik ehtiyoji bo'lganligi sababli u juda katta hashamatli va nafis inshootlarning qurilish xususiyatlari bilan bog'liq. Uning yuqorida aytilgan qurilish tiplari aql, bilim va qo'l mehnati bilan*

yuzaga keltirilgan. Misr piramidalari, Afina teatri, Avliyo Sofiya sobori, Buxoro, Samarqand, Xiva me'morchiligi kabi inshootlarni bunga misol qilib ko'rsatish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. С.Т.Саъдиев З.С.Очилов XLIII Международная научно-практическая конференция “Международное научное обозрение проблем и перспектив современной науки и образования”. “По теме Факторы, влияющие на качество музыкального образования”. 2018 г 25-26 Март (Америка Бостон). <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.en>
2. С.Т.Саъдиев ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal “Тасвирлашнинг асосий конун – қодалари” Vol. 11, Issue 5, May 2021 saarjournal@gmail.com
3. С.Т.Саъдиев “Ўрта асрлар шарқ миниатюра мактабларининг методлари” «Science and innovation» халқаро илмий журнали (ISSN: 2181-3337) 2022-йил 2-сон. <http://scientists.uz/view.php.id=178> <http://scientists.uz/uploads/202202/061.pdf>
4. С.Т.Саъдиев «Science and innovation» халқаро илмий журнали N EDUCATIONAL ACTIVITIES “Халқ амалий санъатида ёғоч ўймакорлиги-нинг ўзига хос аҳамияти” (ISSN: 2181-3523) 2022-йил 5-сон. https://t.me/science_innovations
5. Qodirxўjaev P. T. Badiiy bezak san'ati. -T: "Iqtisod moliya" 2007.
6. Xolmatov B.Q. Kompozisiya. -T: "Iqtisod-moliya", 2007.
7. Bulatov S.S., Dadashev L. Naqsh alifbosi.-T: Cho'lon, 1999.
8. S. Bo'latov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent, Mehnat, 1994 yil.

INTERNET SAYTLARI

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet.uz
4. https://arm.tdpushf.uz/kitoblar/fayl_1444_20210810.pdf